

ЦИВІЛЬНЕ ТА ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО І ПРОЦЕС

УДК 347.962:351.74(477)(091)

DOI <https://doi.org/10.32782/klj/2025.1.6>

Бакулін Д. О.,

адвокат, аспірант

Одеського державного університету внутрішніх справ

ГЕНЕЗА ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ЗАСТОСУВАННЯ ВОГНЕПАЛЬНОЇ ЗБРОЇ ПОЛІЦЕЙСЬКИМИ В УКРАЇНІ: ІСТОРИКО-ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ

Анотація. У статті здійснено комплексний історико-правовий аналіз становлення та розвитку механізму застосування вогнепальної зброї працівниками поліції в Україні. Досліджено ключові етапи еволюції нормативно-правового регулювання цього питання. Визначено основні тенденції змін у підходах до правового регулювання застосування вогнепальної зброї в контексті реформування правоохоронної системи України.

Окрему увагу приділено впливу міжнародних стандартів, зокрема рекомендацій Організації Об'єднаних Націй, Європейського Союзу та Ради Європи, на вдосконалення національного законодавства щодо застосування зброї працівниками поліції. Проаналізовано основні положення міжнародно-правових актів.

Автор також розглядає вплив соціально-правових чинників на формування підходів до регулювання застосування сили в діяльності поліції, враховуючи потребу в дотриманні балансу між забезпеченням публічної безпеки та захистом прав і свобод людини. Виокремлено прогалини в чинному законодавстві України, що можуть створювати ризики для правозастосування, зокрема відсутність чітких механізмів оцінки необхідності та пропорційності застосування вогнепальної зброї в конкретних ситуаціях.

Проаналізовано практику застосування норм законодавства, що регламентують використання вогнепальної зброї, у контексті діяльності національних судів та правоохоронних органів. Висвітлено ключові аспекти судової практики, які свідчать про необхідність удосконалення нормативно-правового регулювання для забезпечення правової визначеності та запобігання зловживанням.

У підсумку автор обґрунтовує необхідність подальшого вдосконалення правових механізмів регулювання застосування вогнепальної зброї поліцією на основі міжнародних стандартів, принципу верховенства права та з урахуванням новітніх підходів до правоохоронної діяльності в демократичному суспільстві. Запропоновано конкретні напрями гармонізації національного законодавства, що сприятимуть підвищенню ефективності правоохоронної діяльності та захисту прав громадян, зокрема через запровадження чітких процедур оцінки правомірності застосування сили, вдосконалення системи підготовки працівників поліції, а також посилення парламентського та громадського контролю за діяльністю правоохоронних органів у цій сфері.

Ключові слова: *вогнепальна зброя, поліція, правове регулювання, застосування сили, правоохоронні органи, історико-правовий аналіз, міжнародні стандарти, судова практика, законодавчі прогалини.*

Bakulin D. O. Evolution of legal regulation of the use of firearms by police officers in Ukraine: historical and legal analysis

Abstract. The article provides a comprehensive historical and legal analysis of the formation and development of the mechanism for the use of firearms by police officers in Ukraine. The key stages of the evolution of legal regulation of this issue are studied. The main trends in changes in approaches to the legal regulation of the use of firearms in the context of reforming the law enforcement system of Ukraine are identified.

Particular attention is paid to the impact of international standards, in particular the recommendations of the United Nations, the European Union and the Council of Europe, on the improvement of national legislation on the use of firearms by police officers. The main provisions of international legal acts are analyzed.

The author also examines the impact of socio-legal factors on the formation of approaches to regulating the use of force in police activities, taking into account the need to strike a balance between ensuring public safety

and protecting human rights and freedoms. The author identifies gaps in the current legislation of Ukraine that may pose risks to law enforcement, in particular, the lack of clear mechanisms for assessing the need for and proportionality of the use of firearms in specific situations.

The author analyzes the practice of applying the provisions of legislation regulating the use of firearms in the context of the activities of national courts and law enforcement agencies. The author highlights the key aspects of judicial practice which demonstrate the need to improve legal regulation to ensure legal certainty and prevent abuse.

As a result, the author substantiates the need to further improve the legal mechanisms for regulating the use of firearms by the police on the basis of international standards, the rule of law and taking into account the latest approaches to law enforcement in a democratic society. The author proposes specific areas of harmonization of national legislation which will contribute to improving the effectiveness of law enforcement and protection of citizens' rights, in particular, through the introduction of clear procedures for assessing the legality of the use of force, improving the system of training of police officers, and strengthening parliamentary and public control over the activities of law enforcement agencies in this area.

Key words: *firearms, police, legal regulation, use of force, law enforcement agencies, historical and legal analysis, international standards, case law, legislative gaps.*

Постановка проблеми. Забезпечення правопорядку та громадської безпеки є одним із ключових завдань правоохоронних органів, зокрема Національної поліції України. Одним із найважливіших аспектів діяльності поліцейських є застосування фізичної сили, спеціальних засобів та вогнепальної зброї у ситуаціях, коли це необхідно для припинення правопорушень, захисту громадян та самозахисту. Однак застосування вогнепальної зброї без належного правового регулювання може становити загрозу порушення прав людини, зокрема права на життя, гарантованого Конституцією України та міжнародними правовими актами. Історичний розвиток правових норм, що регулюють використання вогнепальної зброї працівниками поліції, демонструє суттєві зміни у підходах до її застосування. На різних етапах розвитку державності норми регулювання цієї сфери зазнавали трансформацій, від жорстких каральних механізмів радянського періоду до сучасних європейських підходів, орієнтованих на мінімізацію летальних випадків. Разом із тим, попри реформування правоохоронної системи, чинне законодавство України все ще містить низку прогалин, які ускладнюють правозастосовну практику. Однією з основних проблем є недостатньо чітке визначення підстав і меж застосування вогнепальної зброї, що може призводити до неоднозначного тлумачення норм як поліцейськими, так і судовими органами. Це, у свою чергу, створює ризики як для працівників поліції, змушених приймати миттєві рішення в екстремальних умовах, так і для громадян, які можуть зазнати

непропорційного застосування сили. Відсутність належної деталізації механізмів оцінки правомірності застосування зброї, а також недостатній рівень контролю та відповідальності за неправомірні дії створюють загрозу правової невизначеності. Додатковим викликом є необхідність гармонізації національного законодавства з міжнародними стандартами, зокрема рекомендаціями Організації Об'єднаних Націй, Європейського Союзу та Ради Європи. Практика Європейського суду з прав людини у справах, пов'язаних із застосуванням сили правоохоронцями, вимагає від держав запровадження ефективних механізмів контролю за використанням зброї, прозорих розслідувань випадків її застосування та забезпечення належного рівня підготовки поліцейських. Таким чином, проблема правового регулювання застосування вогнепальної зброї працівниками поліції є надзвичайно актуальною, оскільки зачіпає питання балансу між потребою у забезпеченні публічної безпеки та дотриманням прав і свобод людини. Вона потребує подальшого наукового дослідження та розробки ефективних правових механізмів, що відповідатимуть сучасним викликам і міжнародним зобов'язанням України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі аспекти досліджуваної проблематики на загальнотеоретичному рівні розглядалися у наукових працях провідних вітчизняних учених-правознавців, серед яких слід відзначити дослідження таких вчених, як: В. Авер'янов, О. Банчук-Петросова, А. Багряк, Ю. Битяк, В. Бевзенко, А. Денисова, С. Вітвіцький,

С. Гончарук, І. Голосніченко, С. Гречанюк, Т. Дракохруст, С. Зливко, Р. Калюжний, В. Коваленко, Т. Коломоєць, В. Колпаков, О. Корнієнко, В. Пузирний, О. Сенаторова, В. Тулінов, К. Чишко, Х. Ярмакі та інші. Разом із тим, попри значний науковий інтерес до проблематики функціонування правоохоронних органів, питання правового регулювання застосування вогнепальної зброї працівниками поліції потребує подальшого комплексного дослідження, особливо у контексті практичного застосування відповідних норм, їхньої узгодженості з міжнародними стандартами, а також механізмів контролю за дотриманням принципу пропорційності при використанні зброї.

Метою статті є здійснення комплексного історико-правового аналізу становлення та розвитку механізму застосування вогнепальної зброї працівниками поліції в Україні, дослідження основних тенденцій змін у нормативно-правовому регулюванні цієї сфери, а також визначення проблемних аспектів правозастосування. Особлива увага приділяється виявленню прогалин у чинному законодавстві, аналізу відповідності національних правових норм міжнародним стандартам та практиці Європейського суду з прав людини, а також розробці пропозицій щодо вдосконалення правового регулювання застосування вогнепальної зброї в контексті реформування правоохоронної системи України.

Виклад основного матеріалу. Забезпечення громадської безпеки та правопорядку є ключовою функцією Національної поліції України. Одним із найважливіших аспектів її діяльності є застосування фізичної сили, спеціальних засобів та вогнепальної зброї, що потребує чіткої правової регламентації. Відсутність належного врегулювання цих питань може призводити як до зловживань з боку правоохоронців, так і до порушення прав громадян, зокрема права на життя та особисту недоторканність. Тому питання правового регулювання застосування вогнепальної зброї працівниками поліції набуває особливої актуальності в умовах реформування правоохоронної системи України та імплементації міжнародних стандартів у сфері правоохоронної діяльності.

Правова доктрина щодо застосування сили поліцейськими пройшла довгий шлях еволюції – від жорстких імперативних приписів радянського періоду до сучасних підходів, орієнтованих на мінімізацію шкоди та суворе дотримання принципів необхідності й пропорційності. Водночас, попри наявність нормативно-правових актів, що регулюють використання вогнепальної зброї в Україні, практика правозастосування демонструє низку проблем, пов'язаних із нечіткістю законодавчих формулювань, відсутністю належних процедур контролю та неоднозначністю судової практики у випадках застосування зброї працівниками поліції.

Крім того, європейська інтеграція України та її зобов'язання відповідно до міжнародних договорів вимагають приведення національного законодавства у відповідність до міжнародних стандартів. Важливу роль у цьому контексті відіграють документи Організації Об'єднаних Націй, Ради Європи та Європейського Союзу, які встановлюють чіткі рамки допустимості використання сили правоохоронними органами. Практика Європейського суду з прав людини також свідчить про необхідність більш ретельного врегулювання цього питання, щоб уникнути порушень прав людини з боку правоохоронців.

На думку І. С. Загоруй, складність у розумінні змісту прав людини зумовлена їх багатомірною інтерпретацією в різних сферах суспільного життя, включаючи повсякденну практику, суспільно-політичні процеси, законодавчі акти та наукові дослідження. У кожному з цих контекстів права людини набувають різних змістовних відтінків і визначень [1, с. 67].

Основним нормативно-правовим актом, який закріплює та гарантує фундаментальні права і свободи людини та громадянина в Україні, є Конституція України. У тексті Основного Закону наголошується, що життя і здоров'я людини, її честь, гідність, недоторканність та безпека визнаються найвищими соціальними цінностями. Права і свободи людини разом із механізмами їх гарантування визначають зміст і напрямки діяльності держави, яка несе відповідальність перед громадянами за свою діяльність. Головним

завданням держави є забезпечення та захист прав і свобод людини [2].

О. Святоцький справедливо вказує, що забезпечення прав людини слід розглядати як вжиття конкретних заходів, спрямованих на вдосконалення національного законодавства та його гармонізацію з міжнародними стандартами у сфері прав людини. Також цей процес включає реалізацію громадянами своїх прав і свобод, їх охорону та захист у випадках порушень [3, с. 27].

Охорона прав і свобод людини, а також забезпечення законних інтересів громадян є однією з ключових функцій держави у сучасному цивілізованому суспільстві. У цьому контексті діяльність органів державної влади та їх посадових осіб має відповідати конституційним нормам і принципам. Стратегічні напрями розвитку правозахисних інститутів відіграють важливу роль у процесі європейської інтеграції України. Аналіз концептуальних і стратегічних документів, ухвалених Президентом України та Кабінетом Міністрів України, а також основних нормативно-правових актів, що вплинули на реформування правоохоронної системи, дозволяє виокремити п'ять основних етапів розвитку механізмів охорони та захисту прав і свобод людини в Україні.

Як зазначає А. М. Мерник, правоохоронна функція як правове явище визначається через її ключову мету – запобігання правопорушенням та соціальним відхиленням. У цьому контексті запобігання правопорушенням включає дві взаємопов'язані складові: з одного боку – профілактичні заходи та припинення протиправних діянь, а з іншого – захист прав і відновлення справедливості шляхом притягнення порушників до юридичної відповідальності [4, с. 134].

Перші тенденції нормативно-правового регулювання застосування вогнепальної зброї працівниками правоохоронних органів в Україні почали формуватися ще з 1991 року, коли розпочався процес становлення української державності. Як зазначає С. Бульбенюк, політичні та соціокультурні трансформації, пов'язані з розширенням поняття «демократизація», супроводжувалися зниженням громадянської активності, недостатньою

готовністю суспільства до самоорганізації, обмеженою легітимністю державних інституцій та неузгодженістю між формальними та неформальними політичними процесами, що створювало виклики для стабільності правового регулювання [5, с. 64].

Прийняття Декларації про державний суверенітет України [6] та Акта проголошення незалежності України стали відправною точкою для формування правової держави, розвиток якої передбачав утвердження громадянського суспільства, реформування державного управління та створення сучасної правоохоронної системи [7]. На початковому етапі незалежності права і свободи громадян не завжди були в пріоритеті державної політики через тривалий вплив радянської системи, де домінувала централізована влада та низький рівень громадянської активності. Основним завданням цього періоду було формування правових механізмів, що гарантували б демократичне управління, захист громадян від зловживань владою, забезпечення верховенства права та посилення ролі профспілок як ефективних представників трудових інтересів [8, с. 34].

Одним із ключових аспектів цього процесу стало створення міліції як нового правоохоронного органу, що суттєво відрізнявся від радянської системи внутрішніх справ. Відповідно до Закону України «Про міліцію» від 20 грудня 1990 року [9], міліція діяла на засадах законності, гуманізму, соціальної справедливості та взаємодії з громадянським суспільством. Її основними завданнями були захист життя і здоров'я громадян, забезпечення їхніх прав і свобод, охорона власності, суспільних інтересів та підтримання правопорядку.

Як зазначають А. М. Колодій та А. О. Олійник, діяльність міліції у сфері забезпечення прав і свобод громадян у цей період поділялася на зовнішню та внутрішню складові: 1) Зовнішній аспект діяльності міліції: виконання функцій відповідно до законодавства, без дискримінації та з повагою до прав людини; забезпечення захисту прав громадян незалежно від їхньої расової, національної, релігійної або політичної належності; дотримання принципів конфі-

денційності щодо інформації про осіб, за винятком випадків, визначених законом; обмеження прав осіб лише у межах, необхідних для виконання службових завдань; дотримання прав затриманих осіб та осіб, які перебувають під вартою; вжиття заходів для відновлення порушених прав відповідно до законодавчих вимог та 2) Внутрішній аспект діяльності міліції: виконання правоохоронних функцій згідно із законодавчими нормами; використання сили, спеціальних засобів та вогнепальної зброї виключно на законних підставах; застосування правових та організаційних механізмів для захисту прав громадян; дотримання всіма працівниками міліції норм законодавства та правових стандартів на рівні з іншими громадянами України [10, с. 293].

Отже, початкові нормативно-правові засади діяльності правоохоронних органів в Україні формувалися під впливом як внутрішніх політичних змін, так і міжнародних тенденцій. З розвитком національного законодавства виникла необхідність удосконалення механізмів застосування сили та вогнепальної зброї працівниками правоохоронних органів, що згодом стало одним із ключових напрямів реформування поліції.

Після ратифікації Україною Конвенції про захист прав і основоположних свобод людини 1950 року у 1997 році громадяни отримали право звертатися до Європейського суду з прав людини для захисту своїх прав. Це стало важливим кроком у процесі євроінтеграції та підтвердженням зобов'язань держави щодо дотримання міжнародних стандартів у сфері прав людини. Проте статистичні дані свідчать про значні виклики у цій сфері. Так, у 2006 році Суд ухвалив 120 рішень за скаргами проти України, і у 119 з них було виявлено порушення положень Конвенції [11, с. 129].

Основні проблеми стосувалися неефективності розслідувань злочинів, пов'язаних із загибеллю або зникненням осіб, застосуванням негуманного поводження, а також порушенням права на приватне життя та принципу презумпції невинуватості. Такі порушення свідчать про системні недоліки у роботі правоохоронних і судових органів, що потребу-

ють негайного реформування. Важливу роль у цьому процесі відіграють рішення ЄСПЛ, які слугують орієнтиром для вдосконалення правозахисних механізмів та адаптації національного законодавства [12, с. 130].

Попри проведені реформи, проблема залишається актуальною. У 2019 році кількість поданих проти України заяв до ЄСПЛ сягнула 3991, з яких Суд ухвалив 109 рішень, встановивши порушення у 189 справах [13]. Це вказує на потребу подальшої модернізації правозахисної системи та покращення механізмів виконання судових рішень.

Як зазначає О. В. Барановський, брак політичної підтримки, недостатнє фінансування та недосконале законодавче забезпечення стали причинами, що ускладнили реформування органів МВС та правоохоронної системи загалом. Це підкреслює важливість комплексного підходу до реалізації реформ, що передбачає не лише розробку стратегій, а й ефективне їх впровадження з урахуванням наявних ресурсів і координації між відповідальними суб'єктами [14, с. 5-6].

З позицією Є. І. Бородіна можна погодитися в тому, що ключовим завданням державного управління є утвердження людини як найвищої соціальної цінності. Це вимагає впровадження гуманістичних принципів у діяльність державної служби, яка має бути орієнтована на захист прав громадян та ефективну взаємодію з суспільством [15, с. 93].

Гуманізація державної служби охоплює кілька важливих аспектів. Особистісний – передбачає формування високих професійних та етичних стандартів у державних службовців. Нормативний – вимагає вдосконалення правових механізмів, що регулюють їхню діяльність. Політичний – підкреслює необхідність політичної волі для реалізації реформ, а організаційний – спрямований на підвищення ефективності роботи державних органів шляхом усунення бюрократичних перешкод.

Висновки. Правове регулювання застосування вогнепальної зброї працівниками поліції в Україні пройшло значну еволюцію – від жорстких імперативних норм радянського періоду до сучасних стандартів, що орієнтуються на принципи пропо-

рційності та необхідності. Проте, попри наявні законодавчі механізми, правозастосовна практика демонструє низку проблем, пов'язаних із нечіткістю нормативних положень, відсутністю дієвого контролю за їх реалізацією та неоднозначністю судової практики. На нашу думку, ключовими викликами у сфері правового регулювання є: відсутність єдиної методики оцінки правомірності застосування зброї, що призводить до ризику як надмірного використання сили, так і невиправданих обмежень у діяльності правоохоронців; наявність прогалин у законодавстві, які ускладнюють встановлення відповідальності за неправомірні дії поліції та визначення меж допустимого застосування сили; недостатня узгодженість національного законодавства з міжнародними стандартами, зокрема нормами Європейського суду з прав людини, які вимагають високого рівня обґрунтованості та контролю за використанням вогнепальної зброї; недостатня ефективність механізмів громадського та судового контролю за діяльністю

поліції у цій сфері, що створює ризики зловживань та порушень прав людини.

Отже, правове регулювання застосування вогнепальної зброї працівниками поліції в Україні потребує подальшого вдосконалення з урахуванням міжнародних стандартів та практики Європейського суду з прав людини. Попри наявність нормативної бази, низка проблем залишається невирішеною, зокрема відсутність єдиних методик оцінки правомірності застосування сили, законодавчі прогалини, що ускладнюють правозастосування, а також недостатній рівень контролю за діяльністю правоохоронців. Необхідною умовою ефективного функціонування механізму застосування зброї є впровадження чітких процедур, що забезпечуватимуть баланс між правами громадян та потребами громадської безпеки. Подальша гармонізація національного законодавства з міжнародними зобов'язаннями України сприятиме не лише зниженню ризиків неправомірного застосування сили, але й підвищенню рівня довіри суспільства до правоохоронної системи.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Загоруй І. С. Поняття «Права людини»: теоретико-правові підходи до розуміння прав людини. *Вісник Луганського університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка*. № 2. 2016. С. 66-82.
2. Конституція України від 28 червня 1996 року № 254к/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.
3. Васильченко О. П. Конституційно-правовий механізм забезпечення принципу рівності прав і свобод людини та громадянина в Україні. *Адміністративне право і процес*. № 1 (11). 2015. С. 26-33
4. Мерник А. М. Теоретико-правові підходи до визначення охорони основних прав людини. *Правоохоронна функція держави: теоретикометодологічні та історико-правові проблеми: тези доп. круглого столу* (м. Харків, 27 жовт. 2017 р.) / МВС України, Харк. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2017. 228 с.
5. Бульбенюк С. С. Проблеми демократизації України: теоретичний і прикладний аспекти. *Політичний менеджмент*. № 3. 2008. С. 62-70.
6. Декларація про державний суверенітет України, прийнята Верховною Радою Української РСР від 16 лип. 1990 р. № 55-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1990. № 31. Ст. 429.
7. Про проголошення незалежності України: постанова Верховної Ради Української РСР від 24 серп. 1991 р. № 1427-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1991. № 38. Ст. 502.
8. Історія держави і права України (1991 – 2019 роки): навчальний посібник / за заг. ред. доктора юрид. наук, професора, академіка Національної академії правових наук Бандурки О. М. Харків: Майдан, 2019. 344с.
9. Про міліцію: Закон України від 20 груд. 1990 р. № 565-XII. *Відомості Верховної Ради УРСР (ВВР)*. 1991. № 4. Ст. 20.
10. Колодій А. М., Олійник А. Ю. Права людини і громадянина в Україні: навч. посібник. Київ: Юрінком Інтер, 2003. 336 с.
11. Водотика С. Г. Муніципальна міліція: історичний досвід та проблеми функціонування в Україні. *Культура народів Причорномор'я*. 2006. № 85. С. 128-131.
12. Водотика С. Г. Муніципальна міліція: історичний досвід та проблеми функціонування в Україні. *Культура народів Причорномор'я*. 2006. № 85. С. 128-131.

13. Україна та Європейський суд з прав людини. URL: <http://coe.mfa.gov.ua> (дата звернення: 20.05.2024).

14. Барановський О. В. Історико-правовий аналіз становлення та розвитку системи управління та організаційно-штатного забезпечення діяльності міліції незалежної України. *Прикарпатський юридичний вісник*. Вип. 6 (21). Т. 1. 2017. С. 3-10.

15. Гуманізація державної служби. Енциклопедія державного управління: у 8 т. / Нац. акад. держ. упр. при Президентові України: наук.-ред. колегія: Ю. В. Ковбасюк (голова), В. М. Сороко (співголова) та ін. К.: НАДУ, 2011. Т. 6: Державна служба / наук.-ред. колегія: С. М. Серьогін (співголова), В. М. Сороко (співголова) та ін. 2011. С. 93-94